

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ТРИЛОГІЇ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА «ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ»

У пропонованій статті автор робить спробу класифікувати фразеологічні одиниці, ужиті в трилогії В. Нестайка «Тореадори з Васюківки», визначає способи трансформації використаних прозаїком узуальних фразеологізмів, а також формулює висновки щодо функціонально-стилістичного навантаження представлених у творі фразеологічних одиниць.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, узуальний фразеологізм, трансформація.

Чернявская И.С. Функционирование фразеологизмов в трилогии Всеволода Нестайко «Тореадоры из Васюковки». В рассматриваемой статье автор предпринимает попытку классифицировать фразеологические единицы, употребленные в трилогии В. Нестайко «Тореадоры з Васюківки», определяет способы трансформации использованных прозаиком узуальных фразеологизмов, а также формулирует выводы о функционально-стилистической роли представленных в произведении фразеологических единиц.

Ключевые слова: фразеологическая единица, узуальный фразеологизм, трансформация.

Chernyavska I. S. Functioning of phraseologisms used in V. Nestaiko's trilogy "Toreadors from Vasyukivka". In the article the author makes an attempt to classify phraseological units used in V. Nestaiko's trilogy "Toreadors from Vasyukivka", defines writer's methods of transformation of phraseologisms; formulates conclusions concerning functional and stylistic roles of phraseological units represented in the book.

Keywords: phraseological unit, usual phraseologism, transformation.

Функціонування фразеологізмів у художньому тексті вже тривалий час привертає увагу вітчизняних мовознавців. Здійснено численні дослідження, у яких розглядалися фразеологічні одиниці у прозових творах (І. Гнатюк [4], Т. Здіховська [5], В. Папіш [9], С. Попович [10], Н. Романюк [11], Л. Шербачук [15] та ін.) і поетичних (В. Василенко [3], В. Калашник [6], О. Тележкіна [12] та ін.), призначених для дорослого читання. Однак дотепер обійдене увагою функціонування фразеологізмів у художньому доробку наших сучасників, твори яких орієнтовані на дітей. Зокрема детального аналізу потребують фразеологізми, активно використовувані в прозових творах дитячим письменником Всеволодом Нестайком, що дозволить не лише з'ясувати роль і функції одиниць фразеології в текстах, створених для дитячого читання, а й допоможе зрозуміти художній задум митця. Це й актуалізує необхідність лінгвістичного вивчення фразеологізмів у художньому просторі прозаїка.

Мета розвідки – визначити особливості вживання фразеологічних одиниць (ФО) у трилогії В. Нестайка «Тореадори з Васюківки». У зв'язку з цим формулюються такі завдання: з'ясувати мету залучення ФО у твір, окреслити їх функціонально-стилістичне навантаження і визначити причини трансформацій окреслених мовних одиниць у тексті.

Результати здійсненої розвідки показали, що В. Нестайко активно вводить у тканину прозового полотна узуальні фразеологізми, як-от: *І от ці прекрасні люди посварилися. Мало сказати посварилися – побили горшки* [8: 355];

Щоб якнайшвидше він [Павлуша] розкався у своїй зрадї, заплакав, щоб я мїг його простити і ми помирилися. Бо, слово честї, менї вже набридло... [8: 393]; Дулю з макот з тобою зробиш [8: 17], А Гребенючка навіть не ворухнулася в мїй бік. Позакладало їй, чи що? Глуха тетеря! [8: 393]; І ми розумїємо: тепер уже все. Передали куті меду. Вчителї не люблять, щоб їх учили [8: 24]; З-за розу вибігла баба Маруся. Вгледївши Собакевича, вдарила руками об поли, кинулася за ним – одбирати дзвоника [8: 23]; Не тебе ж питали, а Павлушу. Чого вискочив як Пилип з конопель [8: 20], Недарма ж і в народї кажуть: «І так горе. І так двоє» [8: 203], Ми були в повній бойовїй готовностї [8: 12]; Тодї я вмикав надзвукову швидкїсть, бо навіть вітер уже у вухах не свистїв [8: 382]; Замість нього – лють, бїль і бойовий азарт [10: 261]; «Ви, дедушка, абсолютний чемпіон», – кажуть [8: 8], Бо як ви вже знаєте, хоч які неголовні герої Бобчинський і Добчинський, а так побудована ця генїальна п'єса, що без них ні тпру ні ну – нема ходу п'єси нїякого [8: 194], Отакої! Ти чого його б'єш? Це що за хуліганство?! Ні з того ні з сього... [8: 234] тощо.

Аналіз узуальних ФО з урахуванням їх граматичних ознак дозволив з'ясувати, що автор віддає перевагу фразеологізмам, будова яких відповідає словосполученню. Найбільш уживані з-поміж них: 1) **іменникові**, що характеризують людину (*Який ти запорожець, та ще й кошовий? Слинко ти шепеляве! Дїрка від бублика!* [8: 293]; – *От щучий син!* – на весь зал гаркнув дїд [8: 190]; *Нащо ота поганська Гребенючка нас розлучила? Чого це в неї така крива вдача?* [8: 436] та ін.); 2) **прикметникові**, що передають певну оцінку владчї людини (– *Хто ж тобі винен, що ти полохлива, як той заєць під голим куцем* [8: 230]); чи характеризують явища навколишньої дійсностї (*А ще згодом – знов невеличка роль. Манюпусїнька, як горобиний нїс* [8: 254]); 3) **прислївникові**, що описують спосіб дїї (*А в нас яка-небудь сімдесятилітня баба Палажка педалї накручує, аж гай шумить* [8: 417]), кїлькїсть (*І грошей у нього було – як грою* [8: 364]), характеризують психоемоційний і фізичний стан людини (*І так менї було темно на душі, темніше за глузу нїч* [8: 440]; *І було менї, з одного боку, чесно кажучи, лячно, аж у п'ятах холодно* [8: 430]) або її розумовї чи творчї здібностї (*Звичайно, вони всі відмінники, серйозні, позитивні люди, але ж фантазїї у них, як кіт наплакав* [8: 528]); 4) **вигукові**, що виражають побажання (*Ну, ні пуху ні пера* [8: 412]), клятьбу (*Побий мене вража сила, коли ще в когось у світї є така роєтка!* [8: 354]), *Ох, глядачі!.. Грім на вашу голову!* [8: 184]), реакцію мовця на ситуацію (*Ви ж самї подумайте: після довгої розлуки в першу хвилину побачення, якого ви так чекали, ваша Валечка бачить як (о світє ясний!) якесь здоровуще мурмило держить вас за вухо, мов цуценя* [8: 207]). Менш представлені фразеологізми, які мають структуру речень різного типу, проте досліджений матеріал дозволив виявити, що такі ФО прозаїк використовує для підкреслення емоційностї особистїсної характеристики одного героя іншим (*Реп'ях ти з хвоста собачого* [8: 293]), з метою увиразнення опису фізичного стану людини (– *Де ти цілий день бігаш не уїши? Диви, аж очї позападали...* [8: 161]), для передачї психоемоційної напруженостї в поведінцї персонажа (– *Здоров. Куди це тебе несе? Преш, як німий до суду.* [8: 136]) і гостроти його переживань (*Серце спинилося в мене. Холодний пїт вкрив моє чоло* [8: 134]).

Проте в названому творі знаходимо не лише узуальні ФО названих різновидів, а й різного типу трансформації. Особливості функціонування оказіональних трансформованих фразеологізмів у художніх текстах розглядали дослідники як української (В. Василенко [3], І. Гнатюк [4], В. Калашник [6], В. Папіш [9], С. Попович [10], Н. Романюк [11], О. Тележкіна [12], Л. Шербачук [15]), так і російської фразеології (Г. Аліомарова [1], Н. Малишева [7], О. Тюменцева [13]), характеризуючи різні семантичні зміни, що відбуваються із ФО, й описуючи структурно-семантичні модифікації узуальних ФО. Так, В. Калашник семантичне оновлення фразеологізмів у поетичній мові пов'язував із такими змінами у формі ФО, як усічення фразеологізму, поширення чи заміна компонента, модально-оцінювальне доповнення вставними словами, порушення прийнятого порядку компонентів за допомогою їх перестановки, нанизування відповідних синонімів [6: 21]. Л. Шербачук наголошує на тому, що «структурно-семантичні трансформації ФО у художньому мовленні спричинені зміною граматичної форми компонентів ФО, заміною компонентів фразеологізму словами чи вільними словосполученнями і відхиленням від звичної кількості компонентів ФО» і виділяє такі різновиди «структурно-семантичних оказіональних змін фразеологічних одиниць у художніх текстах: заміна компонентів ФО, поширення компонентного складу ФО, фразеологічний еліпсис, фразеологічна алюзія, контамінація ФО, синтаксичні трансформації ФО, відфраземна деривація, комбіновані способи трансформації ФО» [15: 11]. В. Папіш виокремлює такі прояви трансформацій ФО, як розширення усталеної структури, розгорнута метафора, фразеологічний еліпсис, фразеологічна контамінація, використання ФО у новому значенні, контекстуальне «обігрування» фразеологізмів [9: 12].

Як засвідчує текстовий матеріал, В. Нестайко активно вдається до таких способів видозміни узуальних фразеологізмів:

– модально-оцінювальні доповнення вставними словами: *Це він натякав, що то ж я вкрав апарат, і мені відповідати, а його, мовляв, хата скраю* [10: 376] – поширений у мові фразеологізм *хата скраю (чия)* [16: 921] автор доповнює вставним словом *мовляв*, яким висловлює припущення;

– розширення ФО додаванням нових компонентів: *Дорога Контрибуціє! Яке в тебе велике і ніжне серце* [10: 15] – у мові поширений фразеологізм *велике серце* [16: 792]; додавання прикметника *ніжний* ще більше підкреслює чуйність, що на неї, як уважали герої твору, здатна корова;

– заміна компонентів ФО чи крилатого вислову для увиразнення звучання: *– Ну все! Ясно! – сказав Ява. – Шпигуни! Наші люди торти ложками не їдять* [10: 92] – безпомилково вгадується фраза, що стала крилатою, із кінофільму «Діамантова рука» – «Наши люди на такси в булочную не ездят»;

– заміна компонентів ФО чи крилатого вислову для адаптації до художнього контексту: *– А що ти думаєш – космонавтів тобі макухою годуватимуть? – Авжеж, для них що є най кращенького придумують. – Вітамін на вітаміні сидить і вітаміном поганяє* [10: 60] – прочитується російський фразеологізм «Дурак на дураке и дураком поганяет»;

– скорочення компонентного складу ФО: – *Вибачте, – кажу я, зовсім спантеличений, – але я думав, що ми з вами друзі. – Індик думав, – суворо каже Ява і раптом накидає мені на голову якусь ряднину* [10: 258] – спостерігаємо усучення фразеологізму *індик теж думав, та в суп потрапив*, підкреслює уривчастість усного мовлення персонажів;

– зміна значення ФО: – *...Давай поклянемось [може, навіть кров'ю], що більш не брехатимем. ... – Гаразд, – підхоплює Ява. – Тільки кров'ю ми вже клялися – то не помагає. Давай так: якщо все-таки збрехав, не втримався, то тоді... тоді другий дає йому три шалабани прямо в лоб. ... І не маєш права ухлятися чи там відбиватися в жодному разі. **Святий закон!*** – Наведений приклад ілюструє авторську заміну семантики біблійного фразеологізму «обов'язковий закон для всіх християн» для підкреслення важливості того, що відбувається в житті юних героїв – Яви і Павлуші, котрі мають дотримуватися укладеної угоди за будь-яких обставин.

Трансформовані й узуальні ФО автор майстерно влітає в канву прозового тексту як образно-виражальні засоби, що допомагають відтворити ті чи ті явища або події художньої дійсності, розкрити внутрішні чи зовнішні риси персонажів твору, передати ставлення письменника до зображуваного. Це ілюструють численні приклади.

Використовуючи фразеологізми як художньо-виражальні засоби, митець часто вдається до їх нанизування в межах одного речення, що сприяє не лише підсиленню звучання кожної фразеологічної одиниці, а й створенню більш влучного висловлення й актуалізації його образності: – *Опозогів! – Вона букву «р» не вимовляє. – Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чортова! Такого шелесту наробила – Ява не знав куди й очі подіти. Стояв-стояв, червоний, мов рак, а тоді як дав дриза – тільки п'ятами залопотів* [8: 9].

Письменник активно вживає розмовні фразеологізми для відтворення живого мовлення дійових осіб: – *Уплавні подамся. Скільки там островів безлюдних... – Але як же ти там житимеш? Пропадеши, як руда миша. Пам'ятаєш, як Гунька пропав* [8: 108].

Завдяки поєднанню в тексті різних за семантичними й функціональними характеристиками фразеологізмів письменник досягає цілісності створення образу того чи іншого героя трилогії: *Ви не думайте, я тат дуже люблю, але він у нас таки впертий, або, як він сам про себе каже, «абсолютно принциповий» чоловік. Як сказав, то хай тут каміння з неба падає, а буде так. Сказав – як зав'язав* [8: 86]. Наведений приклад засвідчує, що за допомогою поєднання фразеологізмів «новітнього» походження і питомо народних метафор В. Нестайко підкреслює гармонійність природи цього персонажа – батька Яви Реня. Уводячи ФО в мовлення його сина, автор увиразнює цей образ і підкреслює високий рівень емоційності у сприйнятті світу дитиною.

Укладаючи фразеологізми в уста представників старшого покоління, автор підкреслює, що старші люди є носіями народної мудрості (*Ось голову навіть підняти від подушки не можу. Підведусь, сяду на ліжку, і йде обертом голова, аж нудить... Я глянув на сир, на яєчню і згадав слова діда Салимона, які він любив повторювати: «Їжа – джерело життя. Доти живеться, поки*

їсться і п'ється. Добре кусай – і будеш, як бугай» [8: 493]), і сам повчає своїх читачів, але ненав'язливо, а по-доброму, інколи жартівливо (*Дід кахикнув і відповів: – Куме Андрею, не будь свинею. Тільки з лихоманки видряпався і знову хочеш?* [8: 509]). Пропонована ілюстрація підтверджує думку про те, що фразеологізми – це певна формула життя, в якій закладені знання, що їх передають від покоління до покоління; це не лише влучний вислів, а й засіб навчання й виховання, який виконує важливу дидактичну функцію.

В. Нестайко, прагнучи не лише навчити свого читача, а й розважити, часто використовує ФО для підкреслення комічності тих ситуацій, в які потрапляють герої твору. Для цього письменник удається до вживання фразеологізмів, що відрізняються за походженням. Наприклад, уводячи в текст фразеологічні метафори біблійного походження, автор досягає комічного ефекту завдяки невідповідності значення фразеологізму і контексту, в якому він реалізується: *На свята, коли дід Салмон хильне «по третій», він іноді дає концерт – бубукає у свою трубу. Старі баби кажуть, що воно дуже схоже на архангельський глас, і хрестяться* [8: 187]. Комізм зображуваної ситуації в тому, що нерозбірливе і немелодійне бубукання в трубу автор порівнює із «архангельським привітанням архангела Гавриїла Пресвятій Діві Марії: Радуйся, Благодатна, Господь з Тобою» (Лук. 1, 28). Із цією самою метою письменник звертається і до фразеологічних сполучень, характерних для офіційно-ділового стилю: *Вже сама крадіжка апарата у Бардадима було діло неабияке, варте уваги широкій громадськості. А мені ж треба, треба довести тому іскаріотському Павлуші, кого він, Юда, проміняв на ту лелеку обскубану* [8: 369]. Наведений уривок демонструє, що підкреслено офіційне *широка громадськість*, про яку говорить Ява Рень, звужується до одного її представника – Павлуші Завгороднього, чия думка для Яви була найважливішою. Проте найбільш влучними з погляду виразності й вияву комічного є зразки, де поєднуються фразеологізми біблійного, народного і термінологічного походження: – *Отож Господь Бог наслав кару на землю за те, що до мене діти погано ставляться! Потоп! Розверзлися хлябі небесні. Потоп! Ото маєте, маєте!* «Щось баба явно *передала куті меду*, – подумав я. – *Не став би Бог заради однієї баби та її сімейних стосунків витратити стільки пороку й енергії»* [8: 468]. Характеризуючи ситуацію зі зливою, для надання їй особливої важливості і трактуючи її як покарання за сімейні чвари, баба Мокрина живає біблійний крилатий вислів про увесвітній потоп. Проте представник молодшого покоління не сприймає бабині слова серйозно, його фраза «передала куті меду» (переборщила) засвідчує іронічно-доброзичливе ставлення хлопчика до поведінки старшої людини в критичній ситуації.

Подекуди письменник уживає ФО без пояснення, як-от: *І що вже того лимонаду ми понапивались і морозива, цукерок та різних грузинських ласощів понаїдалися – од пуза* [8: 535]. Однак спостерігаються і такі зразки, де автор подає коментар значення використаного фразеологізму: – *Слухай, а хто ж буде за Книшем і Бурмилом стежити? Хто буде їх викривати, виводити на чисту воду?* [8: 109].

Усе це дозволяє зробити висновок про те, що В. Нестайко в тексті трилогії «Тореадори з Васюківки» із дидактичною й виховною метою активно

використовує узуальні й трансформовані фразеологічні одиниці, органічно вплітаючи їх у загальний художній контекст твору і підкреслюючи живе мовлення персонажів, образність висловлення, увиразнюючи риси героїв трилогії, виявляючи особливості індивідуального світосприйняття й світобачення, що сприяє більшому зацікавленню юного читача і допомагає більш глибоко зрозуміти художній задум письменника.

Продовження розпочатого дослідження вбачаємо у детальному й усебічному аналізі ФО, представлених у пригодницько-шкільних і казкових повістях В. Нестайка, що дозволить зробити узагальнення відносно особливостей реалізації фразеологізмів у різножанрових творах митця, написаних для дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Алиомарова Г.И.** Трансформированная фразеология как текстообразующий элемент единого целого: на материале художественной деревенской прозы : автореф. дис. на соискание наук. степени канд. филол. наук / Г.И. Алиомарова. – Махачкала, 2003. – 26 с. 2. **Атрошенко Г.І.** Лінгвостилістика української поезії для дітей : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Г.І. Атрошенко. – Запоріжжя, 2005. – 209 с. 3. **Василенко В.В.** Оновлення змісту фразеологізмів у поетичних творах Ігоря Муратова / В. Василенко // Вісник СумДУ. Серія : Філологічні науки. – 2000. – № 19. – С. 65–71. 4. **Гнатюк І.С.** Деякі особливості використання фразеологізмів у мові сучасної художньої прози / І.С. Гнатюк // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 9. – С. 62–64. 5. **Здиховська Т.В.** Роль фразеологічних одиниць у художніх текстах / Т.В. Здиховська // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 2. – С. 39–43. 6. **Калашник В.С.** Українська поетична фразеологія і афористика поетичної мови повоєнного періоду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук / В.С. Калашник. – Дніпропетровськ, 1992. – 40 с. 7. **Мальшева Н.В.** Фразеологічне трансформування в речовій діяльності і перекладчій практиці: на матеріалі произведень В. Высоцкого і Л. Філатова : автореф. дис. на соискание наук. степени канд. филол. наук / Н.В. Мальшева. – Комсомольск-на-Амуре, 2008. – 22 с. 8. **Нестайко В.** Тореадори з Васюківки: [трилогія] / В. Нестайко. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2001. – 544 с. 9. **Папіш В.А.** Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїнських письменників (40–90 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / В.А. Папіш. – Ужгород, 2004. – 22 с. 10. **Попович С.** Трансформація фразеологізмів як засіб створення сатирично-гумористичного ефекту (на матеріалі романів О. Черногуза) // Мова і культура: Матеріали в 5-ти томах. – К., 1998. – Т. 4. – С. 204–207. 11. **Романюк Н.В.** Функціонування фразеологічних одиниць в авторських художніх текстах / Н.В. Романюк // Вісник ЗДУ. Філологічні науки. – 2001. – №4. – С. 111–114. 12. **Тележкіна О.О.** Фразеологія поетичних творів Дмитра Павличка як складова фразеологічної системи української мови / О.О. Тележкіна // Філологічні трактати : Науковий журнал. – 2011. – Том 3. – № 1. – С. 68–73. 13. **Тюменцева Е.В.** Окациональные актуализации фразеологических единиц в коммуникативно-прагматическом аспекте: на материале текстов вторичных речевых комических жанров : автореф. дис. на соискание наук. степени канд. филол. наук / Е.В. Тюменцева. – Волгоград, 2002. – 24 с. 14. **Фразеологічний словник української мови: У двох книгах** / [Укладачі: В.М. Білоноженко, В.О. Винник, І.С. Гнатюк та ін.]. – К.: Наукова думка, 1999. – Кн. 2. – С. 527–982. 15. **Щербачук Л.Ф.** Загальномова та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О. Гончара) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Л.Ф. Щербачук. – Дніпропетровськ, 2000. – 22 с.